

LABRAUNDA ZEUS TAPINAĞI'NIN ARKAİK EVRESİ

Abdulkadir BARAN

Anahtar Kelimeler: Karia • Labraunda • Zeus Tapınağı • Arkaik Dönem • Mimarlık

Keywords: Caria • Labraunda • Zeus Temple • Archaic phase • Architecture

Özet

Bu makalenin amacı Labraunda kutsal alanında yer alan Zeus Labraundos tapınağı Arkaik Dönem evresi hakkında bilinenleri yeni verilerle birleştirerek incelemektir. Zeus tapınağı in antis evresi daha önceden bazı teknik detaylara dayanılarak Hellström ve Thieme tarafından ortaya konulmuştur. Daha sonra ise Thime kutsal alanda ele geçen bazı Arkaik Dönem mimari elemanları kısaca yayınlanmış ve bu elemanların in antis evre ile olan bağlantısını daha anlaşılır hale getirmiştir. Bu çalışmalara karşın tapınağın in antis evresi ve inşa tarihi halen tartışmalıdır. Bu çalışmada tüm önceki çalışmalar, mevcut kalıntılar, mimari elemanlar ve antik kaynakların aktardığı bilgiler bir araya getirilerek kapsamlı bir şekilde incelenecektir. Bu kapsamda daha önce kısaca yayınlanmış mimari elemanların yanı sıra henüz yayınlanmamış yeni elemanlar detaylı bir şekilde incelenerek daha önceden tarihlendirilmiş paralel örnekler ışığında tarihlendirileceklerdir. Mimari elemanlar bir adet 36 yivli sütun tamburu, bir sütun boynu parçası, bir İon başlığı parçası, iki tanesi tüm ve altı tanesi parça halinde ele geçmiş taç bloğu parçaları ile sekiz adet tekil dış bloğundan oluşmaktadır. Tüm veriler incelendiğinde Arkaik Dönem'den itibaren Zeus Labraundos Tapınağı'nın var olduğu ve Hekatomidler Devri'nde yapının büyütülmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Karia Bölgesi'nin¹ en önemli kutsal alanlarından birisi olan ve özellikle Hekatomidler devri için kilit bir rol oy-

nayan Labraunda² kutsal alanı (Res. 1-2) Milas'ın 13 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. İsveçli bilim adamları tarafından gerçekleştirilen kazılarda³ ele geçen sera-

¹ Bu çalışma, Ankara Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalında kabul edilen "Hekatomidler Öncesinde Karia Mimarisi" başlıklı doktora tez çalışmasından türetilmiştir. Başta tez danışmanlığımı yürüten Prof. Dr. Orhan Bingöl olmak üzere tüm hocalarıma ve meslektaşlarıma yardım ve desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca, Labraunda Kutsal alanı kazı ekibinde yardımlarını gördüğüm Pontus Hellström, Thomas Thieme ve Lars Karlsson'a teşekkür borçluyum.

² Labraunda isminin telaffuzu oldukça tartışmalı olmakla birlikte antik kaynaklar ve yazıtlarda geçen şekliyle Labraunda olarak kullanılması en doğru yaklaşımdır. bkz. Hellström 1992, dn.1.

³ Kazı tarihçesi ve bibliyografya için bkz. Hellström 2003, 244 vd.

mik buluntular⁴ M.Ö. 7. yy. sonlarından itibaren kutsal alanda faaliyette bulunulduğuna işaret etmekle birlikte Hekatomnidler devri (M.Ö. 4. yy) öncesine ait mimari aktivite hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Teraslar halinde düzenlenmiş olan kutsal alanda (Res. 1) ele geçen seramik buluntular yardımıyla özellikle tapınak terasında bazı yapı ve duvar kalıntılarının Hekatomnid Devri öncesine ait olabileceği önerilmiştir (Res. 3). Bir konuta ait olabileceği belirtilen bir yapı kösesi kalıntısı M.Ö. 6. yy.a tarihlendirilmiş ancak kesin tanım yapılamamıştır⁵. Aynı terasta yer alan 1-4, 6a-b, 7-10 numaralı duvarlar ise M.Ö. 5. yy. başlarına verilmiş ve yine konut kalıntıları olabilecekleri belirtilmiştir⁶. Duvarların teknik açıdan diğer kalıntılardan ayırt edilemiyor oluşunun yanı sıra, bu alanda hem üstteki kalıntıların kazıya izin vermemesi, hem de henüz kazılmamış bölümler bulunması, tanımlamaların geçerlilik kazanmasını engellemektedir⁷. Ayrıca, kutsal alanda Hekatomnidler Devri öncesine ait bir altar yapısı bulunabileceği ortaya atılmakla birlikte kutsal alanda bununla ilgili bir veri henüz tespit edilmemiştir⁸.

Labraunda Zeus Tapınağı'nın erken dönemine ait in antis evresinin bulunduğu ve bunun M.Ö. 5. yy. içlerine tarihlenebileceği ilk olarak Westholm⁹ tarafından önerilmiştir. Westholm, tapınağın Herodotos (V. 119) tarafından bahsedilen yapı olmaması için bir sebep bulunmadığını,

ancak Labraunda'nın M.Ö. 6. yy.a tarihlenen ilk yapım evresinde bir tapınağın olup olmadığı sorusunun cevapsız kaldığını ve eldeki veriler ışığında in antis tapınağın M.Ö. 5. yy. içinde ve 4. yy. ilk yarısında yerinde bulunduğu söylenebileceğini belirtmiştir. Westholm¹⁰ daha sonraki yayınında da aynı görüşü sürdürmüş, kare cellalı in antis tapınağın M.Ö. 5. yy.da mevcut olduğunu ve kutsal alandaki 36 yivli birkaç¹¹ sütunun yapıyla bağdaştırılabileceğini belirtmiştir.

Hellström ve Thieme¹² tarafından yapılan kapsamlı mimari incelemede ise yapının ilk evresi için iki tarih önerisi yapılabileceği belirtilmiştir. Bunlardan ilki olan M.Ö. 6. yy. sonlarında, kutsal alanın oldukça faal olduğu, ancak bunun İonia ihtilali ile kesintiye uğradığı belirtilmiştir. Tapınağın bu evreye ait olabileceği ihtimalinin ise Herodotos (V.119) tarafından kullanılan "*hieron*" teriminin tapınak ya da kutsal alan anlamında olmasıyla bağlantılı olduğu belirtilmiştir. İkinci tarih önerisi olarak ise M.Ö. 4. yy. başlarındaki Hekatomnos evresi belirlenmiştir. Hekatomnos isminin Labraunda'nın en erken yazıtında¹³ geçmesi ve kutsal alandaki buluntuların M.Ö. 5. yy. da Labraunda'nın diğer bölgelerle ilişkisinin bulunmadığını göstermesi temelinde, M.Ö. 4. yy. başlarının erken evre tapınağı için en olası tarih olduğu sonucuna ulaşılmıştır¹⁴.

¹⁰ Westholm 1978, 544.

¹¹ Alanda yürüttüğümüz çalışmalarda sadece bir tambur bulunduğu tespit edilmiştir.

¹² Hellström – Thieme 1982, 42.

¹³ Crampa 1972, 27-28, No. 27.

¹⁴ Hellström ve Thieme (1982, 42), tapınağın yönlendirilmesinin terasta yer alan Arkaik Dönem yapılarından farklılık göstermesini, yapının daha geç tarihten olduğu düşüncesine destek olarak vermişlerdir. Bununla birlikte kutsal bir yapının yönlendirmesinde di-

⁴ Arkaik Dönem seramikleri için bkz. July 1981, 9 vd., Klasik Dönem ve sonrası için bkz. Hellström 1965, 7 vd.

⁵ Westholm 1963, 30, 87, 92, 105, Fig. 15.

⁶ Westholm 1963, 30-31, 88, 92, 105-106, Fig. 15.

⁷ Hellström 1991, 297.

⁸ Hellström – Thieme 1979, 6.

⁹ Westholm 1963, 90-92, 105-106.

Thieme¹⁵ tarafından arkaik mimari elemanlar üzerine hazırlanan yayında ise bu görüş değiştirilmiştir. Kenet yuvalarının Hekatomnid örneklerine göre daha vurulanmış kuyruklara sahip olduğu ve paralel örneklerin M.Ö. 520 civarına tarihlenebileceği belirtilmiştir. Böylece, Arkaik Dönem mimari elemanlarıyla bağlantısı olduğu belirtilerek, in antis tapınağın M.Ö. 520-500 aralığında inşa edilmiş olabileceği önerilmiştir.

MEVCUT KALINTILAR

Labraunda Zeus Tapınağının mevcut kalıntıları (Res. 4) üzerinde Hellström ve Thieme¹⁶ tarafından yapılan kapsamlı incelemelerde yapının daha erken bir evre üzerinde inşa edilmiş olduğunu gösteren teknik veriler tespit edilmiştir. Bu teknik verilerden ilki yapının opisthodomos'unda kuzeybatı anta toikhobati ile cella köşesinin bağlantısındaki farklılıktır (Res. 5). Bu bağlantının diğer bölümlere göre oldukça gevşek oluşu nedeniyle kuzey cella duvarının M.Ö. 4. yy. orijinal düzenlemesine ait olmadığı tespit edilmiştir. Toikhobati bloğunun cella köşesine dikdörtgen bir kenet yuvası içinde basit tipte kenetle bağlanması da diğer toikhobati bloklarındaki kırılmaçıkuyruğu kenet yuvalarından farklılık göstermektedir. Yapıda kullanılmış farklı tipte kenetler de yapı evrelerine işaret eden teknik özelliklerdir. 1 ve 2 numaralı tipte yapılmış kırılmaçıkuyruğu kenet yuvaları kuzeybatı anta toikhobati haricinde

tüm toikhobati ve onun altındaki sıraya ait bloklarda kullanılmıştır. Bronzdan yapılmış kenetler taşıyan kırılmaçıkuyruğu kenet yuvaları ise krepisin mermer basamakları arasında görülebilir bölümlerde kullanılmıştır. Yapıda kullanılan bir diğer kenet formu ise basit kenettir ve dikdörtgen kenet yuvalarında kullanılmış olan bu kenetler saçaklıktaki mermer bloklar arasında görülmeyecek bölümlerde yaygın olarak kullanılmıştır. Böylece kuzeybatı anta toikhobati köşesindeki dikdörtgen kenetin üst yapı ile aynı dönemden olduğu ve 1 ve 2 numaralı kırılmaçıkuyruğu kenetlerin yapının diğer bölümlerinden farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bir diğer teknik veri ise opisthodomos iç kısmındaki 8 numaralı duvar sırasında düşey kenet yuvaları bulunmasına rağmen yatay kenet yuvalarının bulunmayışıdır (Res. 5-6). Bu da cella arka duvarının hemen bitiminde yer alan bu duvar sırasının daha sonraki kullanıma bağlı olarak yontulmuş olması ile açıklanabilmektedir¹⁷.

Yapıda kullanılan taş cinsleri de farklı evrelere işaret eden bir unsurdur¹⁸ (Res. 5). Cella, pteroma ve peristyl temelinde B ve C tipi olarak adlandırılan gnays bloklar kullanılmışken A tipi gnays yoğunlukla euthynteria'nın görülebilir bölümleri için kullanılmıştır. Bununla birlikte daha kolay işlenebilen bu A tipi gnays cella duvarı temelinde, 7 numaralı temel sırasında ve toikhobati'ta da kullanılmıştır. Bu bölümler ise peripteral tapınağın mermer kaplamaları ve duvar kaideleri ile gizlenen bölümlerdir.

ğer yapıların belirleyici olması çok kabul edilebilir gözükmemektedir. Ayrıca diğer kalıntıların kesin tarihinin bilinmiyor oluşu da böyle bir yargıyı engellemektedir.

¹⁵ Thieme 1993, 50, Fig. 8.

¹⁶ Hellström – Thieme 1982, 18, 40, Fig. 4. Pls. 8.3, 28-31, 38-39.

¹⁷ Hellström – Thieme 1982, 40, Pl. 30.

¹⁸ Hellström – Thieme 1982, 40-41, Pl. 30-31.

İki farklı yapı evresine işaret eden bu teknik veriler arasında en dikkat çekici olanı cella arka duvarı temelindeki yontulmuş kenet yuvalarıdır. Ayrıca, taş seçimi, opisthodomos antasının bağlantı biçimi, kenet tipindeki ve yerleştirilmesindeki farklılıklar ilk evre yapısının sadece cella'dan oluştuğuna işaret etmektedir. Opisthodomosa sahip olmayan bu tapınak yapısının muhtemelen distyl in antis planlı olduğu kabul edilmiştir (Res. 6). Yapının çevresinde gnays bloklardan yapılan euthynterianın duvardan 41 cm ilerde olacak şekilde görülebilir bir biçimde düzenlendiği ve euthynteria bloklarının da birbirlerine dışardan görülebilen kırılmaç-kuyruğu kenetlerle bağlanmış olduğu önerilmiştir. Böylece yapının ölçüleri euthynteria köşeleri arasında 12.07 x 8.88 m, duvar köşeleri arasında ise 11.26 x 8.06 m olarak hesaplanabilmiştir. Yapının iç ölçülerinin ise M.Ö. 4. yy. tapınağı ile muhtemelen aynı olduğu belirtilmiştir¹⁹ (Res. 6-7).

Bu teknik özelliklerin yapının erken evresi bulunduğuna kesin olarak işaret etmesine karşın tapınağın kazısı sırasında tarihlendirilmede kullanılabilecek herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. Yapıda kullanılan kırılmaçkuyruğu kenet formu Thieme²⁰ tarafından M.Ö. 6. yy. sonuna ait örneklerle kıyaslanmakla birlikte farklı dönem yapılarında aynı formların görülebiliyor oluşu²¹ kenet formlarının kesin bir tarih kriteri olarak kullanılmalarını engellemektedir.

¹⁹ Hellström – Thieme 1982, 41, Pl. 38.

²⁰ Thieme 1993, 50.

²¹ Nylander 1966, 143, Fig. 6.

MİMARİ ELEMANLAR

1. 36 Yivli Tambur

Labraunda Zeus Tapınağı kazılarında tapınağın 1.5 m doğusunda euthynteria seviyesinde bulunmuş olduğu aktarılan²² beyaz mermerden yapılmış sütun tamburu oldukça tahrip olmuş durumdadır (Res. 8 a-b). Yüksekliği 67 cm ile tam korunmuş olan tamburun alt çapı tamamlandığında²³ 72.5 cm olarak hesaplanmaktadır. En alt ya da üst tambur olduğuna işaret eden 1 cm'lik eğim gösteren apophyge üzerinde yer alan 24.5 cm'lik düz bölümün 10 cm'lik kısmı korunmuştur. Yivler 5 cm genişlik ve 1.1 cm derinliğinde olup 1 cm genişliğinde setlerle birbirinden ayrılmışlardır. Yivlerden 18 adedi korunmuş olmakla birlikte tamlama yapıldığında tamburun 36 yive sahip olduğu tespit edilmektedir (Res. 14 e). Tamburun üst ve alt yüzeyinde 5 x 5 cm genişlik ve 5.3 cm derinlikte kare zivana yuvaları bulunmaktadır, ancak kenarların kırılmış olması sebebiyle birleşim yüzeyleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Labraunda tamburunun bir yapıyla bağlantısız olarak bulunmuş olması sebebiyle tarihlemeye kullanılabilecek en önemli unsurlar tamburun 36 adet yive sahip olması ve yivlerin bıçak sırtı setlerle ayrılmış olmasıdır. Sütun tamburlarının gelişimine bakıldığında Arkaik Döneme ait bilinen tambur örnekleri²⁴ ışığında erken

²² Westholm 1978, 544; Hellström – Thieme 1982, 41, D. 53, Fig. 12, Pl. 50j.

²³ Hellström – Thieme 1982, 41: tambur çapı karşılıklı yivlerin iç kısımları arasında 66.5 cm olarak hesaplanmış olmakla birlikte tarafımızca yiv derinliği ve apophyge eğimi de dâhil edilmiştir.

²⁴ Naksos Oikos (M.Ö. 580-550): 24, 28, 32 36 düz yivli (Gruben 1991, 69, Abb. 12-13.); Delphi Naksoslular sphenksli sütunu (M.Ö. 570-550): 44 yiv

dönem yiv sayılarının ve set biçimlendirmelerinin oldukça değişken olduğu görülmektedir. Arkaik Dönem sonlarına doğru ise yiv sayılarının azaldığı ve bıçak sırtı set kullanımının yaygınlaşmaya başladığı tespit edilebilmektedir. M.Ö. 5. yy. başlarından itibaren ise bıçak sırtı setle ayrılmış 24 adet yiv İon Mimarisi'nde yaygın olarak kullanılmaya başlanılmıştır²⁵. Bu evreden sonrasına ait çok sayıda yive sahip sütun tamburu örneği ise bilinmemektedir. Labraunda sütun tamburunda görülen 36 adet yivin paralel örnekleri olarak M.Ö.

6. yy. ortalarına tarihlendirilen Didyma Apollon Tapınağı tamburları²⁶, Aigina'dan bir adak sütunu²⁷ ve M.Ö. 530 sonrasına tarihlendirilen Samos Hera Tapınağı 2. dipteros 1. yapım evresine ait poros sütunlar²⁸ tespit edilmektedir. Samos örnekleri bıçak sırtı set kullanılmış olmasıyla da Labraunda tamburu ile paralellik göstermektedir. Bıçak sırtı set kullanılan ikinci erken örnek ise M.Ö. 6. yy. sonlarına tarihlenen Magnesia Artemis Tapınağı Arkaik evresine ait olarak tanımlanan 32 yivli tamburlardır²⁹.

İlk olarak Westholm tarafından yayınlanmış olan tamburun Labraunda Zeus Tapınağı'nın M.Ö. 5. yy.a ait olabilecek in antis evresi ile bağlantılı olabileceği belirtilmiştir³⁰. Labraunda Zeus Tapınağı'nın mimarisini yayınlayan Hellström ve Thieme³¹ ise Arkaik Dönemde 36 yivli ve bıçak sırtı sete sahip sütun örneği bulunmadığı için tamburun in antis tapınakla bağlantılı olmadığı ve muhtemelen tapınak sonrasındaki evrede dikilmiş bir adak sütununa ait olduğunu belirtmişlerdir. Aynı görüşü sürdüren Thieme Labraunda'nın Arkaik mimari elemanlarını yayınladığı makalesinde bu tambura yer vermemiştir³². Ancak yukarıda belirtildiği gibi Labraunda sütun tamburu için M.Ö. 530 sonrasına tarihlendirilen Samos ve

(Amandry 1953, 15 vd.; Boardman 1959, 199); Naukratis Apollon (M.Ö. 570-560): bıçak ağız setli 25 yiv (Petrie vd. 1886, 12-13, Pl. 3; Pryce 1928, 172, B. 392, Fig. 211; Dinsmoor 1973, 126); Samos Hera 1. dipteros (M.Ö. 560-550): bıçak ağız setli 40 yiv (Buschor 1930, 30, Bei. 32.1; Amandry 1953, 15; Dinsmoor 1973, 125); Ephesos Artemis (M.Ö. 560-550): bıçak ağız setli 40, 44, 48 yiv (Wilberg 1906, 234, Fig. 204-205; Gruben 2001, 387 ve 400.); Myus Dionysos (M.Ö. 560): bıçak ağız setli 32 yiv (Gruben 1963, 112, dn.61; Akurgal 1995, 398; Weber 2002, 246-254, Abb. 33); Aigina (M.Ö. 6. yy. ilk yarısı): 36 yiv (Amandry 1953, 17); Didyma Apollon (M.Ö. 550-540): düz 27 yiv, bıçak ağız setli 32, 36 yiv (Gruben 1963, 108-117; Gruben 2001, 400; Schneider 1996, 79, Abb. 4); Phokaia Athena (M.Ö. 530 civarı): 31, 33 düz yivli (Akurgal 1956, 36-37; Serdaroglu 1967, 37;); Samos Hera 2. dipteros (M.Ö. 530 sonrası): bıçak sırtı setli 36, 24 yiv (Gruben 2001, 361, 426); Magnesia Artemis (M.Ö. 6. yy. sonu-5. yy. başı): bıçak sırtı setli 32 yiv (Humann vd. 1904, 46-47, Abb. 33; Boardman 1959, 184, dn.4; Dinsmoor 1973, 136; Gruben 2001, 426); Syracuse Apollon Tapınağı (M.Ö. 510): bıçak ağız setli 28 yiv, bıçak sırtı setli 32 yiv (Gentili 1967, 73-74, Fig. 14-16; Costabile 1997, 22, Tav. IIB); Milet (M.Ö. 500): bıçak ağız setli 30, 32 yiv (Koenigs 1979, 190, Abb. 9, Taf. 61.2; Koenigs 1986, 114); Khios (M.Ö. 5. yy. başı): çifte setli 28 yiv (Boardman 1959, 181-185, Pl. 26e.); Metapontum D (M.Ö. 5. yy. ilk çeyreği): bıçak sırtı setli 20, 24, 32 yiv (Adamesteanu vd. 1975, 35; Mertens 1979, 105, 107, dn.3).

²⁵ Lawrence 1957, 137; Dinsmoor 1973, 135; Lehmann – Spittle 1982, 92; Pedersen 1983, 92-93; Gruben 2001, 361, 426. Bununla birlikte daha az yiv sayılı istisnai örnekler de bulunmaktadır. Örneğin; Ksanthos Nereidler anıtı 20 yiv (Fedak 1990, 68), Olympia Philippeion 22 (Dinsmoor 1973, 236) yive sahiptir.

²⁶ Gruben 2001, 400.

²⁷ Amandry 1953, 17.

²⁸ Reuther 1957, 47, Z.32; Gruben 2001, 361, 426.

²⁹ Boardman 1959, 184, dn. 4. (M.Ö. 6. yy. sonu); Dinsmoor 1973, 136. (M.Ö. 5. yy. başları); Gruben 2001, 426 (M.Ö. 6. yy. sonu).

³⁰ Westholm (1978, 544) kutsal alanda 36 yivli birkaç sütun tamburu parçası olduğunu belirtmekle birlikte tarafımızca arazide yapılan yoğun araştırmalarda başka bir tambur örneği tespit edilmemiştir.

³¹ Hellström – Thieme 1982, 41, dn. 1.

³² Thieme 1993, 47 vd.

Magnesia örneklerinin belirleyici olduğu tespit edilebilmektedir. Ayrıca M.Ö. 5. yy. başından itibaren daha az sayıda yiv görülüyor olması bir alt sınır olarak belirlenmektedir. Böylece genel gelişim ve paralel örnekler ışığında Labraunda sütun tamburunun M.Ö. 6. yy. sonlarına tarihlendirilebileceğini önermek mümkün olmaktadır.

2. Sütun Boynu

Labraunda antik kentinde 1948 yılı kazılarında tapınağın 5 m doğusunda ele geçmiş olan D.80 kazı envanter numaralı³³ beyaz mermerden mimari eleman parçasının (Res. 9 a-b) tanımlanması kesin olmadığı için kazı ekibince yayınlanmamış, ancak Halikarnassos sütun boyunları üzerinde Pedersen³⁴ tarafından yapılan çalışmada kataloga dâhil edilmiştir³⁵. 17 x 27 x 18 cm ölçülerindeki sütun boynu parçası³⁶ üzerinde 5 cm genişliğe sahip üç adet yiv korunmuştur. Yivler arası oldukça tahrip olmakla birlikte 1 cm genişliğinde bıçak sırtı setlerle ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Yivlerin hemen üzerindeki düz bir hat ile bezeme bölümüne geçilmektedir. Alçak kabartma olarak yapılmış bezemeden kalan izler ilk bakışta yumurta dizisi olduğu izlenimini vermektedir ve kazı envanter defterine de bu şekilde kaydedilmiştir. Resimden incelenemediği kadarıyla mevcut

izler yuvarlak formlu iki adet bezemenin alt kısmı ve arada yer alan ok biçimli bezekten oluşmaktadır. Değindiği gibi mevcut izler İon kymationu bezemesine ait olarak tanımlanabilirler, bununla birlikte sütun boynu örneklerinden bilinen anthemion dizisi altındaki yatay ya da dikey S-spirallerin alt bitimlerine ait olma ihtimali de yüksektir. Pedersen³⁷ tarafından kısaca bahsedilmiş olan sütun boynu üzerindeki izler anthemion bezemesinin alt kısmına ait olarak tanımlanmıştır.

Sütun boynu bezemesinin çok az korunmuş olması sebebiyle tarihlemede kullanılacak bir veri bulunmamakla birlikte sütun boynundaki 5 cm'lik yiv ve 1 cm'lik bıçak sırtı set genişliğini Labraunda kutsal alanındaki bilinen yapılarla kıyaslamak mümkündür. Kutsal alandaki yapılara bakıldığında Andron A ve B tamburlarında yiv genişliği 10 cm ve Zeus Tapınağında³⁸ ise 8 cm olduğu görülmektedir. Labraunda oikoi³⁹ ve propylon yapılarında⁴⁰ ise sütunlarının büyük oranda tamamlanması sebebiyle sütun boynu kullanılmadığı bilinmektedir. Bu yapıların haricinde kutsal alanda adak sütunu veya başka bir yapıya ait olabilecek uygun yiv genişliğine sahip tambur tespit edilememektedir. Böylece yiv genişlikleri karşılaştırıldığında sütun boynunun kutsal alandaki herhangi bir yapıyla bağdaştırılması mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte yukarıda değindiğimiz 36 yivli geç Arkaik Dönem sütun tamburunda (Res. 8 a-b, 14 e) bıçak sırtı setlerle ayrılmış yivlerin genişliği 5 cm'dir ve sütun boynu yiv genişliği ile bağlantı kurulması mümkündür.

³³ Labraunda Kazı Defteri 1948, IV.29.

³⁴ Pedersen 1983, 101, 114.

³⁵ Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesine nakledilmiş olduğu bilinen sütun boynu parçası 1991 yılında Hellström tarafından görülmüş olmakla birlikte kazı ekibi olarak yapılan son çalışmalarda tespit edilememiştir. Bezemenin küçük oluşu sebebiyle müze görevlileri tarafından fark edilmemiş olması muhtemeldir.

³⁶ Labraunda'dan örneği bilinmediği ve bizce de olası görülmediği için İon başlığı ekhinusuna ait olabileceği değerlendirme dışı tutulmuştur.

³⁷ Pedersen 1983, 101.

³⁸ Hellström – Thieme 1982, 65.

³⁹ Hellström 1984, 159, Fig. 8.

⁴⁰ Jeppesen 1955, Pl. 13.

Pedersen tarafından M.Ö. 4. yy.a ve muhtemelen andronlardan birisine ait anthemion bezemeli bir sütun boynu olarak resimsiz bir şekilde yayınlanmakla birlikte o evrede Labraunda Arkaik Dönemi hakkında yeterli bilgi bulunmaması ve özellikle polster-sütun boynu ilişkisi üzerinde durulması sonucunda önerilmiş olan bu tarihi destekleyen herhangi bir veri bulunmamaktadır. Özellikle sütun yiv genişliklerindeki farklılık bu yapılara atfedilemeyeceğini kesin olarak göstermektedir. Her ne kadar elde kesin bir veri bulunmasa da bizce sütun boynu ve 36 yivli tambur arasında bağlantı kurmak mümkündür. Bu nedenle sütun boynu parçasının Geç Arkaik Döneme tarihlenebilen tambura ait olabileceği ve tambur ile aynı şekilde M.Ö. 6. yy. sonlarına tarihlenebileceği muhtemel gözükmektedir.

3. İon Başlığı

Labraunda Zeus Tapınağı terasında bulunmuş olan iri kristalli beyaz mermerden yapılmış İon başlık parçasının⁴¹ (Res. 10 a-e) cephe genişliği 64.8 cm, yüksekliği 19.1 cm, üst taşıyıcı düzlem derinliği 43.3 cm ve alt çapı 43 cm'dir. Başlığın açık havada sergilenmesi⁴² sebebiyle mermerinde yoğun erime görülmektedir. Muhtemelen sonraki dönemlerde devşirme bir duvar bloğu haline getirilirken başlığın volütleri ve ekhinus cephe kymationları kırılmış, arka cephe ise tamamen tıraşlanmıştır. Başlığın kısmen korunan cephesinde volütlerin üstte küçük bir bölümü ve kanalis incelenebilmektedir. Dışbükey bir

düzenlemeye sahip olan başlıkta volütler yarım daire formu ince bantlarla sınırlandırılmaktadır. Volüt bantlarına göre kabaca işlenilmiş olan kanalis bandı alışıldık formdan farklı olarak volüt bantları ile birleşmez ve hafif incelererek volütlerin üst kısmında bitmektedir. Ekhinus çıkıntısı büyük oranda tahrip olduğu için cephe kymationları ve köşe palmetleri incelenememektedir. 11 adedi korunmuş olan yumurta dizisi ekhinusu çevreler (Res. 10 b) ve tamlama yapıldığında toplam 20 adet olduğu hesaplanabilmektedir. Ekhinus alt merkezinde bulunan 4.4 cm çap ve 3 cm derinliğindeki yuvarlak zıvana yuvasını murç ile hafifçe çukurlaştırılmış yaklaşık 10 cm genişliğindeki anathyrosis çevreler. Ancak anathyrosis tam daire formuna sahip değildir ve kenarlarda ölçü farklılıkları gösterir. Dışta yer alan 7-8 cm genişliğindeki birleşim yüzeyi iyi işlenilmiş olmakla birlikte yer yer murç izleri görülmektedir. Alt kısımda çok az bir bölümü korunmuş olan polsterin formu ve bezeme bulunup bulunmadığı tespit edilememektedir. Başlığın üst köşe birleşiminin korunmuş olması sayesinde başlık üst yüzeyi abakus işlevi görecektir şekilde yan bitimleri yükseltilmiş taşıyıcı bir düzlem olarak şekillendirilmiştir. Murç ile işlenilmiş olan başlık üst yüzeyinde zıvana yuvası bulunmamakla birlikte yan tarafta daha sonraki kullanımlarla bağlantılı olması muhtemel 2 x 3 cm ölçülü tek bir kenet yuvası bulunmaktadır⁴³.

Başlığın ölçüleri net olarak tespit edilememekle birlikte tamlama çizimi yardımı

⁴¹ Thieme 1993, 47, 49, Fig. 1-2, Pl. 9, 1-2.

⁴² Daha önceden Kuzey Stoa ön tarafında açık havada sergilenmekteyken şu an tapınak terası altında kazı deposu olarak işlev gören odalarda korumaya alınmıştır

⁴³ Kenet yuvasının yan taraftaki bir blok ile birleştirilecek formda başlığın yan kısmına yakın yerleştirildiği için büyük olasılıkla başlığın yapı bloğu olarak kullanılmış olabileceği daha sonraki dönemlere ait olduğu söylenebilmektedir.

mıyla genişlik ile volütler arası mesafe oranı 0.355, genişlik-derinlik oranı 1.882, alt çap-genişlik oranı ise 1.89 olarak hesaplanabilmektedir. Her ne kadar tamlama yapılan bir başlığın ölçülerinin kıyaslanması doğru olmasa da mevcut oranların geç Arkaik Dönem başlıkları ile uyum gösterdiği tespit edilebilmektedir⁴⁴.

Dışbükey düzenlemeye sahip başlıkta volütlerin formu ve volüt gözü hakkında bilgi bulunmamakla birlikte tamlama çiziminde Thieme tarafından göz bulunmayan form tercih edilmiştir⁴⁵. Bununla birlikte Halikarnassos'tan bir başlıkta⁴⁶ ve onunla paralellik gösteren pek çok örnekte⁴⁷ dışbükey başlıklarda da volüt gözü bulunabileceği görülmektedir. Bu nedenle korunan cephe bölümüne dayanılarak kesin bir form tespit edilmesi mümkün olmamaktadır. Başlığın korunan cephesinde en dikkat çekici unsur kanalis bandının volüt bantlarından bağımsız olarak düzenlenmiş olmasıdır. Bu uygulamanın en yakın örnekleri olarak M.Ö. 500-475 aralığına tarihlenen Neapolis-Kavalla başlıkları-

nın dışbükey cepheleri⁴⁸ tespit edilebilmektedir. Oldukça tahrip olmakla birlikte ekhinus kymationlarının formu başlığın tarihlenmesinde kullanılabilir bir diğer veridir. Üçgen forma yaklaşan yumurtalar ve mızrak ucu biçimli bezeklerin yumurtadan ayrılma oranları geç Arkaik Dönem örnekleri ile uyum göstermektedir. Paralel örnekler olarak Ephesos⁴⁹ ve Didyma'dan⁵⁰ M.Ö. 5. yy. başlarına tarihlenen İon başlıkları ekhinus alt kymationları gösterilebilir.

Thieme⁵¹, başlığın üst yüzeyinde zıvana yuvası bulunmamasını başlığın arşitrav taşıma amacıyla yapılmamış olduğuna bağlamıştır. Ancak, M.Ö. 500 civarına tarihlenen Biga'da bulunmuş adak başlığı⁵² ile M.Ö. 5. yy. ortasına tarihlenen Sounion Athena Tapınağı'nın başlığı⁵³ farklı işlevler taşımalarına rağmen üstte zıvana yuvası bulunmaması ile benzerlik gösterirler. Bu durum yapı başlıklarında da zıvana yuvası bulunmayabileceğine işaret ettiği için bu tespitin kesin olmayacağına işaret etmektedir.

Yukarıda karşılaştırılan paralel örneklerin gösterdiği üzere Labraunda başlığının genel görünümü, oranlamaları ve detay özellikleri Geç Arkaik Döneme işaret etmektedir. Bu nedenle daha önce Thieme⁵⁴ tarafından önerilmiş olan M.Ö. 500 civarını uygun bir tarih önerisi olarak kabul etmek mümkündür.

⁴⁴ Theodorescu 1980, Tableau 1; Kirchoff 1988, Tabelle 1.

⁴⁵ Thieme 1993, Fig. 2.

⁴⁶ Bean – Cook 1955, 169-171, Fig. 15, Pl. 12 a-b; Boardman 1959, 206, dn. 3; Martin 1959, 65-76, Pl.1-2; Gruben 1963, dn. 166; Alzinger 1972, 179-80, Abb. 10; Alzinger 1978, 514; Theodorescu 1980, Nr. 14; Meritt 1982, 87; Kirchoff 1988, 53, Kat. 36.

⁴⁷ Kyzikos'tan M.Ö. 500 yıllarına verilen başlık parçası (Alzinger 1972, 184, Abb. 14; Kirchoff 1988, 55, Kat. 38.), M.Ö. 480 civarına tarihlenen Syrakusa Giardino Spagna nekropolünde ele geçmiş başlık (Kirchoff 1988, 102, Kat. 68; Costabile 1997, 23, Tavola Syracusa 7c.), M.Ö. 5. yy. ilk çeyreğine tarihlenen Metapontum D Apollon Tapınağı başlığı (Adamesteanu vd. 1975, 35, Pl. 5; Mertens 1979, 107, Taf. 16-17), M.Ö. 470 civarına tarihlendirilen Locroi başlığı (Petersen 1890, 161 vd, Abb. 13-14; Kirchoff 1988, 103-105, Kat.70; Costabile 1997, 30 vd, Tavola Locri 19-23) ve Polonya'da tespit edilmiş M.Ö. 470 civarına verilen başlıktır (Mikocki 1986, 138 vd., Pls. 1-3; Gruben 1997, 369 vd., Abb. 51).

⁴⁸ Bakalakis 1936, Eik. 16, 17 ve 23.

⁴⁹ Bammer 1972, 440 vd., Abb. 1-29; Alzinger 1972, 175 vd, Abb. 6b-g; Kirchoff 1988, 92-94, Kat. 58-61.

⁵⁰ Alzinger 1972, 171, Abb. 2; Kirchoff 1988, 100, Kat. 66.

⁵¹ Thieme 1993, 49.

⁵² Koenigs 1989, 291, Abb. 1, Taf. 32.

⁵³ Orlandos 1975, Pl. 35-36; Meritt 1996, Fig. 25.

⁵⁴ Thieme 1993, 49.

4. Taç Blokları

Labraunda Zeus Tapınağı ve Oikoi⁵⁵ civarında bulunmuş yerel bir beyaz mermerden yapılmış 8 adet İon kymationlu taç bloğu parçasından⁵⁶ (Res. 11 a-h) 3 adedi daha önce yayınlanmıştır⁵⁷ (Res. 11 a-c). Kutsal alanda ve Labraunda kazı arşivlerinde yürütülen çalışmalar sonucunda aynı gruba ait 5 adet küçük parça daha eklenmiştir⁵⁸ (Res. 11 d-h).

1 numaralı blok (Res. 11 a) tapınağın kuzeydoğu bölümünde bulunmuş ve şu an Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir. En iyi korunmuş durumdaki bloğun cephesinde 7 tam 1 yarım yumurtadan oluşan İon kymationu bezemesi bulunmaktadır. Orijinal ölçülerini korumuş olan bloğun üst yüzey yan kenarlarında kırlangıçkuyruğu kenet yuvaları, arka kenarında ise iki adet düz kenet yuvası mevcuttur. Alt, üst ve yan yüzeyleri murç kullanılarak işlenilmiş olan bloğun ön kısmındaki bezeme alanı kenarlarda tam bir-

leşim sağlayacak şekilde iyi bir düzenlemeye sahiptir. Yanlarda içte kalan blok birleşimleri ise murçla hafifçe çukurlaştırılmıştır. Arka yüzü muhtemelen orijinalinde oldukça düzensiz biçimlendirilmiştir.

2 numaralı blok da (Res. 11 b) 1 numara ile aynı alanda euthynteria seviyesinin 30 cm üstünde bulunmuştur. Son yıllarda Labraunda kazı deposunda korunmaya alınan bloğun cephesinde 7 tam, 2 yarım yumurta yer alan İon kymationu bezemesi bulunmaktadır. Blok, tüm genişliğini korumasına rağmen açık havada bulunması sebebiyle cephe ve alt yüzeyi oldukça tahrip olmuştur. 1 numaralı taç bloğu ile genel düzenleme açısından tamamen aynı olmakla birlikte ölçülerde küçük farklılıklar görülür. İki blok arasındaki 10 cm'lik derinlik ölçüsü farkı en büyük farktır ve bu durum arka kenarında üç adet korunmuş 4 adet kenet yuvası bulunması ile bağlantılıdır. Derinliği az olan bloğu sabitlemek için daha fazla kenet kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bloğun bir köşesindeki kırık, kenet yuvalarından birisinin de muhtemelen yok olmasına neden olmuştur. Üst yüzeyin yan kenarlarında ise yine aynı şekilde 2 adet kırlangıçkuyruğu kenet yuvası bulunmaktadır. Kenet yuvaları içinde demir ve kurşun kalıntıları korunmuştur. Bloktaki işçilik izlerinden sadece üst yüzeydeki tarak ve murç izleri ile yan yüzeylerdeki murç izleri görülmektedir.

3 numaralı blok parçası (Res. 11 c) Oikoi'da bulunmuştur ve şu an Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi orta avlusunda sergilenmektedir. 1 ve 2 numaralı bloklarla tamamen aynı forma sahip olan parça muhtemelen aynı ölçülerdeki bir boğun sol kenarına aittir. Sağ bölümü kırık, eksik

⁵⁵ Oikoi'da geç dönemde bir kireç ocağı kurulmuş ve kutsal alandan pek çok mermer eleman buraya taşınmıştır. Bu nedenle buluntu yeri olarak çok fazla bir katkı sağlamamaktadır.

⁵⁶ 1: Kazı Env. No. D140: Yük. 23.5 cm, Gen. 1.26 m, Der. 28.5 cm.

2: Kazı Env. No. D138: Yük. 22.2 cm, Gen. 1.381 m, Der. 27 cm.

3: Kazı Env. No. NA5: Yük. 23.5 cm, Gen. 42 cm

4: Kazı Env. No. B-1-129: Yük. 24 cm, Der. 27 cm.

5: Yük. 25 cm, Gen. 26 cm.

6: Yük. 8 cm, Gen. 21 cm.

7: Yük. 10 cm, Gen. 18 cm.

8: - (Mevcut olmadığı için ölçülemedi).

⁵⁷ 1-3 numaralı bloklar: Hellström – Thieme 1982, 41-42, Fig. 13-14; Thieme 1993, 47 vd, Fig. 3-4, 7, Pl. 9, 3-5.

⁵⁸ Bulunan yeni parçalar kutsal alanda yürütülecek kazı çalışmalarında daha fazla Arkaik mimari elemanın tespit edilebileceğine işaret etmektedir. Taç bloklarından 1 ve 3 numaralılar Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir, diğerleri ise Labraunda kazı deposunda korunmaktadır.

olan parça üzerinde 1 tam, 2 yarım yumurta ve 4 adet inci-makara korunmuştur. Blok kırık olmakla birlikte aşınmaya uğramamıştır. Diğer bloklarla aynı işçilik düzenlemesine sahip olan blok parçasının üst yüzey kenarında 1 adet kırlangıçkuyruğu kenet yuvası korunmuştur.

4 numaralı blok parçasının (Res. 11 d) 1949 yılı kazılarında tapınak terasında ele geçmiş olduğu bilinmekle birlikte son çalışmalarda tespit edilememiştir. İki yumurta korunmuş olan blok parçasının kazı defterinden alınan ölçüleri ve resimden incelenebilen İon kymationu formu diğer örneklerle aynı olduğu için bu gruba dahil edilmiştir. Oldukça kırık olan blok muhtemelen bir köşe parçasıdır. 5 numaralı blok parçası (Res. 11 e) arazi çalışmaları sırasında tapınak alanında tespit edilmiştir ve şu an kazı deposunda korunmaktadır. Oldukça tahrip olmakla birlikte iki adet yumurtaya ait izlerin korunmuş olduğu bloğun ölçüleri diğer örneklerle uyum göstermektedir. Blok üst yüzeyinde iki adet kenet yuvası bulunmaktadır. 6 numaralı blok parçası (Res. 11 f) arazi çalışmaları sırasında tapınak alanında tespit edilmiştir ve şu an kazı deposunda korunmaktadır. 2 adet yumurtaya ait alt bölüm ve 2 adet inci-makara korunmuştur. Blok parçası ölçüleri, astragal biçimlendirilmesi ve kısmen korunmuş alt yüzey düzenlemesi ile diğer örneklerle uyum göstermektedir. 7 numaralı blok parçası (Res. 11 g) arazi çalışmaları sırasında tapınak alanında tespit edilmiştir ve kazı deposunda korunmaktadır. Üzerinde bir adet yumurtaya ait üst bölümün korunmuş olduğu blok parçası bir köşeye aittir ve üzerinde 1 adet kenet yuvası korunmuştur. Ölçü ve form olarak diğer örneklerle uyum göstermektedir. 8

numaralı blok parçasının (Res. 11 h) 1949 yılı kazılarında Oikoi'da bulunmuş olduğu bilinmekle birlikte son çalışmalarda tespit edilememiştir. İon kymationun alt bölümünün korunmuş olduğu bloğun ölçüleri kaydedilmemiş olmakla birlikte resminden anlaşıldığı kadarıyla İon kymationu formu diğer örneklerle uyum göstermektedir.

Tespit edilen bu 8 bloktan 1 ve 2 numaralılar tam ölçüsünde korunmuştur. 3, 4 ve 7 numaralı 3 adet blok parçasının ise köşe parçası olmaları ve yönlerinin aynı köşeyi işaret etmesi sebebiyle 3 farklı bloğa ait oldukları anlaşılmaktadır. Bu veriler ışığında mevcut 8 adet parçanın en az 5 farklı bloğa ait oldukları tespit edilebilmektedir. Blokların işlevi hakkında Thieme⁵⁹ tarafından yumurta eksen aralıklarının dış sırası blokları ile göstermiş oldukları uyum sebebiyle dış sırası altında yer alan taç blokları olduğu önerilmekle birlikte arşitrav mı yoksa friz tacı olarak mı kullanılmış oldukları tespit edilememektedir.

Blok cephelerinde yer alan yumurta dizisinde yumurtalar üçgen bir form alarak alt kısımlarının sivrileşmiş ve kabuktan ayrılarak dolgun bir form almışlardır. Mızrak ucu biçimli bezekler yumurtaların orta hizasına değin yükselmiştir ve altta yer alan makaraların arasında olacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Böylece her bir yumurta 2 inci ve 2 makara ölçüsüne sahiptir. İyi korunmuş olan bloklarda yumurta çanakları ve ok biçimli bezeklerin hafif köşeli hatlara sahip olduğu görülmektedir.

İon kymationunda görülen bu özellikler M.Ö. 6. yy. sonlarına işaret eden unsurlardır ve çok sayıda paralel örnek tespit

⁵⁹ Thieme 1993, 47.

edilmektedir. M.Ö. 530 yıllarına tarihlenen Delphi Siphnoslular hazine binası⁶⁰ taç blokları, M.Ö. 524 sonrasına tarihlenen Paros Kale Tapınağı⁶¹ ve Naksos Hekatompedos Tapınağına⁶² ait taç blokları, Teos'tan taç blokları⁶³, Milet Tiyatrosu'nda bulunmuş Myus kökenli M.Ö. 530-525 yıllarına tarihlenen taç blokları⁶⁴, Didyma'dan M.Ö. 6. yy. sonlarına tarihlendirilen bir taç bloğu parçası⁶⁵, Sardeis yakınında Ovacak yaylasındaki Torrhebeia Limne civarından bir taç bloğu⁶⁶, Samos Hera Tapınağı ekhinus başlıklarından A.606 numaralı başlık⁶⁷, Daskyleion'dan M.Ö. 500-480 arasına tarihlenen andron olarak tanımlanmış yapıya ait lento ve taç blokları⁶⁸, Beçin'den M.Ö. 6. yy. sonlarına tarihlediğimiz friz blokları⁶⁹ ile Milas Müzesinde sergilenen Akbük kökenli⁷⁰ M.Ö. 6. yy. sonlarına tarihlendirilebilen yuvarlak altar⁷¹ ve Didyma'dan M.Ö. 6. yy. sonları-

na ait bir diğer yuvarlak altar⁷² üzerinde görülen İon kymationu bezemesi paralel örnekler olarak tespit edilmektedir. Bu paraleller arasında Labraunda örneklerinde görülen köşeli hatlı çanak düzenlemesi Samos'tan bir ekhinus başlıkta⁷³, Myus⁷⁴, Didyma⁷⁵, Daskyleion⁷⁶ taç blokları ve Beçin friz bloklarında⁷⁷ karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte diğer örneklerde de benzerlik bulunabileceği ve blokların korunma durumuyla bağlantılı olarak tespit edilemediği muhtemel olduğu için kesin bir karakteristik olarak tanımlanması mümkün değildir. Labraunda örneklerinde tespit edilen bir diğer özellik ise ok biçimli bezeklerin altta yer alan inci-makara dizisi içine uzanarak makaraların arasına yerleştirilmiş olmasıdır. M.Ö. 540-530 civarına tarihlendirilen Milet kuzey agorada ele geçmiş taç bloğu⁷⁸ bu düzenlemenin erken bir örneğidir. Diğer örnekler Teos⁷⁹, Myus⁸⁰, Didyma⁸¹ ve Torrhebeia⁸² taç blokları, Milas⁸³ ve Didyma⁸⁴ altarı ile Beçin friz bloklarıdır⁸⁵. Ayrıca yumurta formu tam olarak benzerlik göstermesede Milet'ten M.Ö. 500 civarına verilen bir

- ⁶⁰ Shoe 1936, VII. 3, Pl. B.10; Gruben 2001, Abb. 277.
⁶¹ Gruben – Koenigs 1968, 716, Abb. 23b; Gruben 1982b, 215 vd., Abb. 14.
⁶² Gruben – Koenigs 1968, 716, Abb. 23a.
⁶³ Karasmanoğlu (1997, Kat. 33) tarafından Nysa kökenli olarak yayınlanmakla birlikte blok parçalarından birisi müze envanterine (muhtemelen yanlışlıkla) Nysa diğer yarısı ise Teos kökenli olarak kaydedilmiştir.
⁶⁴ Koenigs 1981, 143-7, Taf. 51.
⁶⁵ Tuchelt 1984, Taf. 54.2.
⁶⁶ Bengisu 1994, 43, Fig. 3.
⁶⁷ Reuther (1957, 50, Z44, Taf. 24.2) başlığın Arkaik Dönem'den çok sonrasına tarihlenebileceği Rumscheid (1994, 302, 347, Kat. 330, Taf. 174.2) tarafından ise tapınağın Hellenistik evresinde yapılmış olduğu belirtilmiştir. Tarafımızca Arkaik Döneme ait olmaması için bir sebep tespit edilemeyen başlığa ilişkin tarihlendirmelerin mevcut örnekler ışığında yeniden değerlendirilmesinin uygun olacağı anlaşılmaktadır.
⁶⁸ Ateşlier 1999, 59 vd.; Ateşlier 2001, 150 vd, Fig. 13-19; Bakır 2003, 8, Res. 4, 7.
⁶⁹ Baran 2004, 25-26, Res. 18-22.
⁷⁰ Altarın Akbük kökeni Rumscheid tarafından konuşmalarımız sırasında belirtilmiştir.
⁷¹ Baran 2004, 27, Res. 29.

- ⁷² Tuchelt 1991, 52, Abb. 84.
⁷³ Reuther 1957, 50, Z44, Taf. 24.2 (Arkaik Dönem); Rumscheid 1994, 302, 347, Kat. 330, Taf. 174.2 (Hellenistik Dönem).
⁷⁴ Koenigs 1981, 143-7, Taf. 51.
⁷⁵ Tuchelt 1984, Taf. 54.2.
⁷⁶ Ateşlier 1999, 59 vd.; Ateşlier 2001, 150 vd, Fig. 13-19; Bakır 2003, 8, Res. 4, 7.
⁷⁷ Baran 2004, 25-26, Res. 18-22.
⁷⁸ Koenigs 1986, 113, Taf. 11.1.
⁷⁹ Teos örneğinde yumurta çanaklarının altta inci-makara dizisi üzerine taşmış olması farklılık göstermekle birlikte benzeri görülmeyen bu uygulama muhtemelen istisnai bir özelliktir.
⁸⁰ Koenigs 1981, 143-7, Taf. 51.
⁸¹ Tuchelt 1984, Taf. 54.2.
⁸² Bengisu 1994, 43, Fig. 3.
⁸³ Baran 2004, 27, Res. 29.
⁸⁴ Tuchelt 1991, 52, Abb. 84.
⁸⁵ Baran 2004, 25-26, Res. 18-22.

yuvarlak altarda⁸⁶ ve M.Ö. 500-490 civarına tarihlendirilen Paros Büyük Altar⁸⁷ anta bloklarında ok biçimli bezemelerin benzer olması bu kullanımın Geç Arkaik Döneme değin yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Tüm örnekler dikkate alındığında Labraunda taş blokları için M.Ö. 530-480 aralığına tarihlenmiş paralel örnekler tespit edilebildiği görülmektedir. Yumurtaların geniş formu ve alt kısmın tam sivrileşmesi Paros altarı⁸⁸ kadar geç olmadığı, ancak yumurtaların oldukça belirginleşmesi de Delphi Siphnos hazine binası⁸⁹ kadar erken olmadığına işaret olarak kabul edilebilir. Böylece, paralel örnekler ışığında Thieme tarafından da önerildiği gibi M.Ö. 520-500 aralığını kabul edilebilir bir tarih önerisi olarak değerlendirmek mümkündür.

5. Dış Sırası Blokları

Beyaz yerel mermerden yapılmış 8 adet dış sırası bloğu⁹⁰ (Res. 12 a-b, 14 a) Labraunda kutsal alanında yürütülen kazı çalışmaları sonucunda Zeus Tapınağı çevresinde ve Oikoî civarında tespit edilmiştir⁹¹. Dış blokları aynı yükseklikte olmakla birlikte farklı derinlik ölçülerine sahiptirler. Ayrıca dış genişlikleri ve dış aralıklarında da küçük ölçü farklılıkları bulunur. Bu ölçü farklılıkları nedeniyle dış sırası blokları iki farklı gruba ayrılmış olmakla birlikte aynı yüksekliğe sahip olmaları sebebiyle iki grubun aynı yapıda farklı cephelere ait

olabileceklerini söyleyebilmek mümkündür. Bu iki grup arasındaki bir diğer fark ise 1. grupta dış aralıklarının solda yer almasına karşın 2. grupta dış aralıklarının sağda yer almasıdır. Bu yön ve ölçü farklılıklarının yapıdaki konumlarıyla bağlantılı olduğu söylenebildiği için her iki grup tek başlık altında incelenebilmektedir.

1. gruba verilen 3 adet dış bloğu⁹² 21-22 cm yüksekliğe, 15-17 cm dış genişliğine, 15.5-16.5 cm dış aralığı genişliğine, 23.5-24.5 cm dış derinliğine ve 44-54 cm blok derinliği ölçülerine sahiptir. 2. gruba verilen 5 adet dış sırası bloğu⁹³ 21.5-22 cm yükseklik ölçüleriyle ilk gruba aynıdır, ancak diğer ölçülerde farklılıklar bulunur. Dış genişlikleri 14-15 cm, dış aralığı genişliği 13-15 cm, dış derinliği 17-17.5 cm, blok derinliği 46-57 cm'dir. Bazı örneklerde de blok alt bitimlerinde genişlikler 14.5-15 cm iken üst bitimde 15-14.5 cm olmasıyla çok küçük verev farklılıklar gö-

⁸⁶ Koenigs 1996,145, Taf. 28.6.

⁸⁷ Gruben 1982a, 184 vd, Abb. 25 vd.

⁸⁸ Gruben 1982a, 184 vd, Abb. 25 vd.

⁸⁹ Shoe 1936, VII.3, Pl.B. 10; Gruben 2001, Abb. 277.

⁹⁰ Son yıllarda yaptığımız çalışmalar sonucunda Labraunda kazı deposunda korunmaya alınmıştır.

⁹¹ D1.1: Hellström – Thieme 1982, 41-42, Fig. 15; D1.1-2 ve D2.1-3: Thieme 1993, 49-50, Fig. 5-6, Pl. 9, 6-7; D1.3 ve D2.4-5 daha önce yayınlanmamıştır.

⁹² D1.1: Kazı Env. No. NA 21: Dış cephe Gen. 16.5 cm, Dış aralığı Gen. 16.5 cm, Dış Der. 24-24.5 cm, Blok Yük. 21.5-22 cm, Blok Der. 44 cm.

D1.2: Kazı Env. No. NA 3: Dış cephe Gen. 16.5-17 cm, 1.Dış aralığı Gen. 3-4 cm, 2.Dış aralığı Gen. 16-16.5 cm, Dış Der. 24 cm, Blok Der. 21.5-22 cm, Blok Der. 47 cm.

D1.3: Dış cephe Gen. 15-15.5 cm, Dış aralığı Gen. 15.5-16 cm, Dış Der. 23.5 cm, Blok Yük. 21-21.5 cm, Blok Der. 53 cm.

⁹³ D2.1: Kazı Env. No. NA93, Z-D9: Dış cephe Gen. 14.5-15 cm, Dış aralığı Gen. 14-14.5 cm, Dış Der. 17.5 cm, Blok Yük. 22 cm, Blok Der. 46 cm

D2.2: Kazı Env. No. NA 68: Dış cephe Gen. 14.5-15 cm, Dış aralığı Gen. 14-14.5 cm, Dış Der. 17.5 cm, Blok Yük. 22 cm, Blok Der. 46 cm.

D2.3: Kazı Env. No. NA 94: Dış cephe Gen. 14.5-15 cm, Dış aralığı Gen. 14.5-15 cm, Dış Der. 17 cm, Blok Yük. 22 cm, Blok Der. 55 cm.

D2.4: Dış cephe Gen. 14.5-15 cm, Dış aralığı Gen. 13.5-14 cm, Dış Der. 17 cm, Blok Yük. 21.5-22 cm, Blok Der. 57 cm.

D2.5: Dış cephe Gen. 14 cm, Dış aralığı Gen. 13-14 cm Dış Der. 17.5 cm, Blok Yük. 21.5-22 cm, Blok Der. 57 cm.

rülebilmektedir. Bloklar arasındaki bu küçük ölçü farklılıkları korunma durumları ile bağlantılı olduğu gibi aynı zamanda işlenmeleri sırasında küçük farklılıklara dikkat edilmemiş olduğuna da işaret etmektedir.

Bloklar arasında düzenleme bakımından genel bir uyum (Res. 12 a-b, 14 a) bulunmakla birlikte bazı farklılıklar da görülmektedir. 1. grup 1 numaralı dış sırası bloğunda dış çıkıntısı gerisinde yan kısımda 5 cm derinlik ve 15 cm yüksekliğinde bir yuva bulunmaktadır. Diğer örneklerde görülmeyen bu yuvanın iç kısmı murçla kabaca işlenilmiştir ve işlevinin çatı kirişi ile bağlantılı olması muhtemeldir. Yanda yer alan diğer blokta da aynı şekilde görülmesi muhtemel olan bu yuva yardımıyla hem çatı kirişi için yer sağlanmış hem de yan yana iki blok birbirine bağlanmış olacaktır. Dış sırası bloklarının birbirleriyle ve üst yapıyla nasıl bağlantı yapmış olduğu hakkında blokların derinliği bir fikir vermektedir. Yaklaşık 55 cm olması gereken blok derinlikleri üste yerleştirilen geison bloğu ile blokların sabitlenmesine yetecek bir derinlik ölçüsüdür. Böylece fazladan bir bağlantı şekline ihtiyaç duyulmamış olmalıdır. 2. grup 1, 2 ve 4 numaralı blokların üst yüzeylerinde görülen 5 x 1 x 1 cm ölçülü yuvaların kenet işlevi için yetersiz ölçüye sahip olmaları ve blokların farklı bölümlerinde yer almaları yardımıyla itme yuvası veya benzeri farklı bir işlev taşımış oldukları muhtemeldir.

Tüm bloklarda görünmeyen yüzeyler kabaca murçla tıraşlanmış, görünen yüzeyler olan dış ve dış arası cepheleri ile alt yüzeylerin açıkta kalan bölümleri ise oldukça iyi perdahlanmıştır (Res. 12 a-b). Blokların korunma durumları arasında farklar bu-

lunmakla birlikte, korunan izlerden tüm bloklarda ince dişli tarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. 2. grup 1 numaralı bloğun üst yüzeyinde dış çıkıntısı ve geride küçük bir bölümün dişli tarakla işlenmiş olması diğer örneklerden farklılık göstermektedir ve büyük bir olasılıkla yapım sırasında bloğun yönünün değiştirilmiş olduğuna işaret etmektedir.

Tüm bloklar 1:1 oranlamasına sahiptir ve her bir blok bir dış çıkıntısı ve dış aralığını içermektedir (Res. 12 a-b, 14 a). Sadece 1. grup 3 numaralı blok farklılık gösterir ve dış çıkıntısının diğer yanında da dış aralığına ait küçük bir bölüm korunmuştur. Muhtemelen 1 ve 2. gruplar arasındaki yön farkının giderilmesine yönelik olarak ya da blokların yerleştirilmesi sırasında çıkan küçük uyumsuzlukların giderilmesi için bu blok diğerlerinden farklı olarak iki dış aralığına sahiptir. Blokların arka bölümlerinin kabaca bırakılmış olması orijinalinde bu kısmın görünmediği için işlenmeden bırakıldığına işaret etmektedir.

Labraunda kazıları sırasında tapınak çevresindeki alanda ele geçmekle birlikte, bir yapıyla bağlantısı tespit edilmemiş olan dış sırası bloklarının tarihlendirilebilmesi için bizce en güçlü veri Geç Arkaik Döneme tarihlenen İon kymationlu taç bloklarıyla olan eksen uyumudur (Res. 13). Thieme⁹⁴ tarafından tespit edilmiş olan bu uyum özellikle 1. grup bloklar için kanıtlanabilmektedir. Taç bloklarındaki 16.5-17 cm arasında değişen ok biçimli bezeklerin aralıkları 1. grup dış bloklarındaki 15-17 cm dış ve 15.5-16.5 cm'lik dış aralığı genişlikleri ile aynıdır. 2. grup bloklardaki 14-15 cm dış genişliği ve 13-15 cm, dış

⁹⁴ Thieme 1993, 50, Fig. 7.

aralığı genişliği ise ok biçimli bezeklerin eksen aralıklarından çok büyük bir fark göstermedikleri için aynı düzenlemenin parçası olarak kabul edilebilirler⁹⁵. İon kymationlu bloklarla görülen bir diğer uyum ise yüksekliklerin 22-23.5 cm ile dış sırası bloklarındaki 22 cm'lik yükseklik ölçüsü ile aynı oluşudur. Thieme⁹⁶ tarafından bu ölçü uyumu dikkate alınarak İon kymationlu blokların dış sırası altında yer almış oldukları yönünde bir çizim yapılmıştır (Res. 13). Dış sırası bloklarının İon kymationlu taç bloklarıyla göstermiş olduğu bu uyumun her iki yapı elemanının aynı yapıya ait olduklarına işaret etmesi yardımıyla dış sırası bloklarının da taç blokları gibi Geç Arkaik Döneme tarihlenebilecekleri önerilebilmektedir. Bununla birlikte Arkaik Döneme ait dış sırası kullanımı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır ve bu döneme ait anıtsal yapılarda üst yapıdan çok az eleman ele geçmiş olmasına bağlı olarak, dış sırası kullanımı büyük oranda saçaklık için yapılan oranlamalar sonucunda önerilmiştir⁹⁷.

Arkaik Döneme ait dış sırası kullanımına verilebilecek sınırlı sayıdaki örnekten ilki Larisa'da bir sarnıçta dolgu olarak kullanılmış olan andezit bir dış sırası bloğudur⁹⁸. Üst kısmında reversa profil taşıyan köşe bloğunda 3 adet dış korunmuş, blok cephesinin sağ kesimi ise tıraşlanmıştır. Dışler tam dörtgen değildir ve kenarlar

aşağıya doğru incelen bir formda yapılmıştır. Bloğun tarihlendirilmesi ile ilgili tek veri sarnıçta sadece Arkaik ve Klasik Döneme ait mimari elemanların bir arada dolgu malzemesi olarak kullanılmış olmasıdır. Kazı ekibi tarafından da dış sırası bloğu Geç Arkaik Döneme tarihlenen "Güneybatı Yapı"ya ait olarak tanımlanmıştır⁹⁹. Dış sırası kullanımına verilecek diğer örnek Delos'ta ele geçmiş iki adet dış sırası bloğudur. Bloklardan ilki kare bir forma sahip olup üzerinde üç adet dış ve iki adet dış aralığı korunmuştur¹⁰⁰. Diğer blok ise Labraunda örnekleriyle benzer formda tek dış ve dış aralığına sahip tek bloktan oluşmaktadır¹⁰¹. Dış sırası bloklarının Geç Arkaik Döneme tarihlenen Andronios Oikos'a ait olabileceği belirtilmekle¹⁰² birlikte kesin olarak bir yapıyla bağdaştırılamamıştır ve ayrıca tek dişli bloğun dış sırası olarak tanımlanması şüpheli bulunmuştur¹⁰³. Bununla birlikte Labraunda örnekleri bu tanımlamanın doğru olduğuna işaret eden örneklerdir. Arkaik Dönem'deki dış sırası kullanımı ile ilgili verilebilecek diğer örnekler; M.Ö. 530 civarına tarihlenen Pasargadae Kyros mezarındaki yarım bırakılmış dış sırası olarak tanımlanmış olan kesimler¹⁰⁴ ile Çanakkale-Gümüşçay'da bulunmuş M.Ö. 520-500 aralığına tarihlendirilmiş olan Polyxena lahididir¹⁰⁵. Bu evreden son örnek ise Samos'tan Arkaik Döneme ait kü-

⁹⁵ Arkaik Dönem yapıları için aynı yapıya ait mimari elemanlarda kesin ölçüsel uyumların bulunmadığı konusunda bkz. Bammer 1968, 89-92.

⁹⁶ Thieme 1993, 50, Fig. 7.

⁹⁷ Wesenberg 1996, 1 vd.; Bingöl 1990, 101 vd. Dış sırasının yapısal bir gereklilik taşımadığı ve bu nedenle anıtsal peripteral yapılarda kullanılmamış olabileceği yönündeki değerlendirmeler için bkz. Bingöl 2001, 32-33.

⁹⁸ Boehlau – Schefold 1940, 128, Taf. 24.c, 42.1; Wesenberg 1996, 13, Abb. 13.

⁹⁹ Boehlau – Schefold 1940, 162.

¹⁰⁰ Vallois 1966, 266-267; Hellmann – Fraisse 1979, 50, Fig. 46; Fraisse – Llinas 1995, Fig. 481; Wesenberg 1996, 13, Abb. 14.

¹⁰¹ Vallois 1966, 266-267; Hellmann – Fraisse 1979, 50; Fraisse – Llinas 1995, Fig. 482.

¹⁰² Vallois 1966, 267.

¹⁰³ Hellmann – Fraisse 1979, 50.

¹⁰⁴ Nylander 1970, 92, 95, Fig. 32.

¹⁰⁵ Sevinç 1996, 251 vd., Fig. 8.

çük bir yapıda kullanıldığı ancak yayınlanmamış olduğu aktarılan¹⁰⁶ dış sırası bloklarıdır, fakat bu örnekler hakkında halen detaylı bir bilgi bulunmamaktadır.

Klasik Dönem ile birlikte dış sırası kullanımı için daha fazla örnek tespit edilebilmektedir. Daskyleion Satrap sarayındaki Andron yapısı olarak tanımlanmış ve M.Ö. 480 civarına tarihlendirilmiş olan yapıya ait dış sırası blokları, yapısıyla birlikte tanımlanabilen en erken örnektir¹⁰⁷. İon kymationlu taç blokları ile göstermiş olduğu eksen uyumu ve arşitrav blokları ile aynı biçimde dış sırası üst bitiminde inci-makara bezemesi taşımasıyla yapıya ait olduğu söylenebilen dış sırası blokları kare forma sahip olup dış cephesi ve dış aralıkları 1:1 oranlamasına sahiptir.

Bu evreden Güney İtalya ve Sicilya'da dış sırası kullanılan 3 yapı bilinmektedir, bunlardan ilki M.Ö. 5. yy. ilk çeyreğine tarihlenen Metapontum D Apollon Tapınağıdır. Yapıya ait dış sırası bloklarından küçük parçalar ve üzerinde beş adet dış korunmuş bir büyük blok ele geçmiştir. Dış ve dış aralıkları 3:2 oranlamasına sahiptir ve alt kısmında Lesbos kymationu bezemesi bulunur¹⁰⁸. Güney İtalya'daki ikinci örnek M.Ö. 470 civarına tarihlendirilen Locroi Epizefyri Marasá Tapınağıdır. Yapıya ait dış sırasından küçük bir köşe parçası ele geçmiştir¹⁰⁹ ve üst bitiminde Daskyleion örneğinde olduğu gibi astragal bezemesi (tahrip olmuştur) yer alır. Dış ve dış aralıkları 1:1 oranlamasına sahiptir. Si-

cilya'dan Selinus G Tapınağı dış sırası tespit edilen bir diğer yapıdır. Dor düzenindeki tapınağın doğu cephe iç saçaklığında yer aldığı düşünülen dış sırasının M.Ö. 520 yılına tarihlenen ilk yapım evresine mi yoksa M.Ö. 409 yılında inşası durdurulmadan önceki ikinci yapım evresine mi ait olduğu tartışılmakla¹¹⁰ birlikte 1:1 oranlamasına sahip dış cephesi ile yukarıda verilen örneklerle uyum göstermektedir¹¹¹.

Bu dış sırası örneklerinden Polyxena lahdi ve Metapontum Apollon Tapınağı haricinde diğer örneklerde dış cephesi ve dış aralığının aynı ölçülerde yapılması yani 1:1 oranlamasına sahip olmaları bu evre için karakteristik bir özellik olabileceğine işaret etmektedir¹¹². Nitekim M.Ö. 5. yy. sonu ve sonraki örnekler bakıldığında dış aralıklarının daralma gösterdiği ve M.Ö. 5. yy. ortalarından itibaren 3:2 oranlamasının kullanılmış olduğu görülmektedir¹¹³. Bu tespit Labraunda dış sıralarında görülen 1:1 oranlamasının mevcut erken örneklerle paralellik göstermiş olduğuna işaret etmektedir.

Labraunda dış sırası örneklerinin bir dış ve bir aralıktan oluşan blokların yan yana yerleştirilerek kullanımı için erken

¹⁰⁶ Gruben 1963, dn. 123.

¹⁰⁷ Ateşlier 1999, 67 vd.; Ateşlier 2001, 149 vd., Fig. 12-13, 16, 21; Bakır 2003, 9, Res. 7.

¹⁰⁸ Mertens 1979, 108-109, 114, Abb. 3-5, Taf. 19.2; Adamesteanu vd. 1975, 35, Pl. 7. 36.

¹⁰⁹ Gullini 1980, Tav. 11, 13; Barletta 1999, 214; Costabile 1997, 37 vd., Tav. Locri XXVB.

¹¹⁰ Mertens 1993, Taf. 83.1; Barletta 1999, 212-3, 215.

¹¹¹ Barletta (1999, 215) tarafından yapılan değerlendirmelerde bu örneklerde dış sırası kullanımının İonia'dan esinlenilmiş olduğu belirtilmektedir. Her ne kadar bu tip bir yargı henüz kesin olarak söylenemese de bu yapılardaki dış sırası kullanımının kendi buluşları olmadığını söyleyebilmek mümkündür.

¹¹² Roos (1976, 103 vd.) tarafından dış sırası oranlamaları üzerine yapılan çalışmada dış genişliğinin dış yüksekliği ve dış aralığı ile karşılaştırılmasının tarihsel bir önem taşımadığı tespit edilmiştir. Dış ve dış aralığı genişliğinin eşit olduğu yani 1:1 oranında yapılmış örnekler olarak ise Larisa dış sırası bloğu, Persepolis Artaxerxes mezarı ile Karia'dan Pasanda ve Kaunos'tan 5 adet kaya mezar tespit edilmiştir.

¹¹³ Gruben 1982c, dn. 18; Roos 1976, 103 vd.

döneme ait olabilecek tek örnek yukarıda değinilen Delos dış bloğudur¹¹⁴. Bununla birlikte M.Ö. 350 yıllarına tarihlenen Halikarnassos Maussolleion yapısı tek bloktan oluşan dış sırası düzenlemesine sahip olduğu bilinen tek örnektir. 26 adet dış bloğu tespit edilmiş olan Maussolleion'da dış sırası için tek bir blok kullanılmamasının Jeppesen¹¹⁵ tarafından işçiliğin oldukça ucuz olabileceği ile açıklanması doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim Labraunda dış blokları bu uygulamanın bölgedeki alışılmış mimari tekniklerle bağlantılı olabileceğine işaret etmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında Labraunda dış sırası bloklarının tarihlendirilmesinde Geç Arkaik Döneme tarihlenen taç bloklarının temel alınmasında bir sorun olmadığını söyleyebilmek mümkündür. Bu nedenle taç blokları ile aynı tarihe M.Ö. 520-500 aralığına tarihlendirilebilecekleri önerilebilmektedir.

DEĞERLENDİRME

Yukarıda özetlenen daha önceki çalışmaların sonuçlarına bakıldığında Labraunda Zeus Tapınağı in antis evresinin tarihi üzerindeki tartışmaların kesin bir tarihsel veri tespit edilememesi ve antik kaynakların aktardığı bilgilerdeki eksiklikten ortaya çıktığı görülmektedir. Antik kaynaklardan sadece Herodotos (V.119) Labraunda'nın erken evresi hakkında bilgi verir ve Kariyalıların Perslere karşı M.Ö. 497-6 veya 496/5 yılında yaptıkları savaş sonrasında yenildiklerini ve sağ kalanların Labraunda kutsal alanında toplandıklarını aktarır. Ancak Herodotos'un Labraunda

ile ilgili verdiği bilgide, orijinal metinde¹¹⁶ geçen “ἴρον = ἱερον” kelimesinin kutsal alan veya tapınak olarak¹¹⁷ çevrilebilmesi sorun yaratmaktadır. Türkçeye¹¹⁸ “...Sağ kalanlar Labraunda'da, çınar ağaçlarıyla kaplı büyük kutsal ormanın ortasındaki Ordular tanrısı Zeus Tapınağında toplandılar...” şeklinde çevrilmekle birlikte İngilizceye “ordular tanrısı Zeus'un kutsal alanı olan çınar ağaçlarından oluşan koruluk”¹¹⁹ şeklinde çevrilmiştir. Bu çeviri sonucunda da Herodotos evresinde Labraunda'da tapınak yapısı bulunmadığı ve kutsal alanın sadece çınar ağaçlarından oluşan bir koruluk olduğu düşüncesi oluşmaktadır¹²⁰.

Strabon¹²¹ tarafından kutsal alan hakkında aktarılan bilgide¹²² Labraunda'da bulunan eski bir *naos* ve içindeki *xoanon*'dan bahsedilmesi Labraunda'nın erken dönemiyle bağlantı gösterebilecek bir unsurdur. Özellikle peripteral olduğu bilinen M.Ö. 4.

¹¹⁶ Herodotos V.119: “...ἐνθεῦτεν δὲ οἱ διαφυγόντες αὐτῶν κατειλήθησαν ἐς Λάβραυνδα ἐς Διὸς στρατοῦ ἴρον. μέγα τε καὶ ἅγιον ἄλσος πλατανίστων...”

¹¹⁷ Liddell and Scott's Greek-English Lexicon⁷, Oxford 1989, 377

¹¹⁸ Herodotos, *Herodot Tarihi* (1991). Çev. M. Gökmen.

¹¹⁹ “...of them who escaped were driven into the precinct of Zeus of Armies at Labraunda, a large and a holy grove of plane-trees...” Herodotus, *Histories* (Translated by A. D. Godley), Cambridge. Harvard University Press, 1920. “...The Carian survivors shut themselves up at Labraunda, in the great grove of sacred plane-trees known as the precinct of Zeus of the Army...” Herodotus, *Histories* (Translated by J. Marincola), Penguin Boks, 2003.

¹²⁰ Hellström – Thieme 1982, 42; Hellström 1991, 297

¹²¹ Strabon 14.2.23: “Labranda ise kentten uzakta Alabanda üzerinde Mylasa'ya ulaşan geçidin yanında, dağ üzerinde yerleşmiş bir köydür. Labranda'da eski bir şapel ve Zeus Stratios'un bir beykeli vardır. Bütün çevre halkı ve Mylasalılar tarafından kutsanır. Üzerinde, onların kutsal tören alayının yürüdüğü ve kutsal olarak tanınan ve şapelden Mylasa'ya kadar almış stadia tutarında olan taş döşemeli bir yol vardır.”

¹²² Strabon 14.2.23, “...ἐνταῦθα νεῶς ἐστὶν ἀρχαῖος καὶ ξόανον Διὸς Στρατοῦ...”

¹¹⁴ Vallois 1966, 266-267; Hellmann – Fraisse 1979, 50; Fraisse – Llinas 1995, Fig. 482.

¹¹⁵ Jeppesen 2002, 126-131, Fig. 13, 10-11.

yy.a ait Zeus Tapınağı'nın eski bir naos olarak adlandırılmış olması tapınağın geçmişine işaret eden bir unsur olabilir. Bir diğer nokta da Strabon tarafından bahsedilen *xoanon*'un¹²³ Arkaik Döneme işaret edebileceği ve bu ahşaptan yapılmış tanrı heykelinin bir yapı içinde korunmuş olması ihtimalidir.

Bu veriler ışığında, her ne kadar kesin olmasa da Herodotos'un metninde ortaya çıkan tartışmanın, Strabon'un metni ile tamamlanabileceği ve Arkaik Dönem'de Labraunda'da küçük boyutlu bir tapınak yapısının bulunabileceği mümkün gözükmektedir. Ayrıca, Herodotos tarafından aktarılan **hieron** teriminin tapınak yerine sadece koruluğa işaret etmiş olması bizce açıklanması daha zor bir yorumdur.

Her ne kadar kesin olmasa da Labraunda Zeus Tapınağı'nın Strabon tarafından Arkaik naos olarak adlandırılmasını desteleyecek bir veri, tapınağın oranlamalarında tespit edilebilmektedir. M.Ö. 4. yy. yapısında oranlamaların oldukça etkili olduğu yapılan çalışmalarda net bir biçimde ortaya konulmuştur¹²⁴. Tapınakta kullanılan ayak ölçüsü 32.25 cm'dir ve 2.016 cm'lik 16 adet birimden oluşmaktadır. Kullanılan bu birimin ise tapınağın

cella'sı temel alınarak oluşturulduğu tespit edilmektedir. İn antis evre yapısının M.Ö. 4. yy. tapınağının Cella'sını oluşturması dikkate alındığında Klasik Dönem yapısının mevcut erken evre tapınağının genişletilmesiyle inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Res. 6-7). Peripteral yapı inşa edilirken in antis tapınağın muhtemelen deprem sonucunda tahrip olmuş olduğu ve yapının toikhobat seviyesine değin sökülerek yenisinin inşa edilmiş olduğu önerilmiştir¹²⁵. Bununla birlikte in antis yapının Hekatomnidler Dönemi'ne değin korunmuş olması ve bu evrede kutsal alanda yoğun bir inşa faaliyetine girilmesi sonucunda tapınağın da geliştirilmiş olması akla daha yakın gelmektedir. Böylece büyük boyutlu andron yapılarının arasında tapınağın görkemini kaybolmaması sağlanmış olmalıdır. Bu durumda yukarıda değinildiği gibi Strabon'un Labraunda Zeus Tapınağı hakkında Arkaik naos tabirini kullanması da anlaşılır olmaktadır. Böylece Arkaik in antis tapınağın içindeki *xoanon* ile birlikte M.Ö. 4. yy. evresinde büyük ölçüde korunmuş olabileceğini önermek mümkün gözükmektedir. Tüm veriler bir arada değerlendirildiğinde Labraunda Zeus Tapınağı erken evresinin tarihlendirilmesinde kesin bir veri bulunmamakla birlikte Herodotos evresine tarihlenmesi için herhangi bir engel bulunmadığı kesin bir biçimde görülmektedir.

Yukarıda değerlendirilen mermer mimari elemanlardan (Res. 14) henüz in antis yapıyla kesin olarak bağdaştırılabilen bir örnek bulunmamakla birlikte, son çalışmalarımız ışığında bu elemanların sayısı artırılmış ve yapıyla olası bağlantıları da güçlenmiştir. Arkaik Döneme tarihlenen

¹²³ Antik metinlerde geçen *xoanon* ya erken dönemin ahşap heykelleri ya da teknik açıdan erken örnekleri anımsatan daha geç heykeller için kullanılmaktadır. (bkz. Donohue 1988, 9 vd.; Mark 1993, 93-98) Bu nedenle Strabon tarafından verilen *xoanon* teriminin ya Arkaik Döneme ya da onun sonradan yenilenmesine işaret etmiş olabileceği muhtemeldir. Bununla birlikte bu terimin Roma imparatorluk evresinde de kullanıldığı ve zamansal farklılıktan ziyade heykelin parlatılması ile bağlantılı olabileceği de düşünülmektedir (bkz. Price 1984, 176 ve ilgili kaynakça). Donohue (1988, 81, dn.198) kesin olmamakla birlikte Strabon'un Arkaik stilde yapılmış bir heykelden bahsetmiş olabileceğini belirtmiştir.

¹²⁴ Hellström – Thieme 1982, 47; Thieme 1989, 81.

¹²⁵ Hellström – Thieme 1982, 42-43.

mimari elemanlardan 36 yivli mermer sütun tamburu (Res. 8 a-b) ile bağlantı kurulabilen tek eleman sütun boynu parçasıdır (Res. 9 a-b). Yiv genişliği aracılığı ile kurulabilen bu bağlantı haricinde sütun boyununun tarihlendirilebilmesi için başka bir veri bulunmamaktadır. Tapınak terasında ve oikoi civarında ele geçmiş olan İon kymationu bezemeli taç bloğu parçalarının¹²⁶ (Res. 11 a-h) ise 5 farklı bloğa işaret ettiğine yukarıda değinilmiştir. Bloklar 22-25 cm arasında değişen bir yüksekliğe sahip olmakla birlikte bloklardaki aşınma payı ve Arkaik Dönem için ölçü farklılıklarının olağan olduğu dikkate alındığında aradaki farkın çok önemli olmadığı kabul edilebilir. Korunan bloklardan genişliklerin 1.22-1.36 m arasında değiştiği görülmektedir. Blok derinliklerinin 27-28.5 cm değişmesiyle genişliklerine göre oldukça ince olmaları işlev konusunda belirleyicidir. Her ne kadar blokların arka üst kenarlarında zıvana yuvaları bulunsa da blokların taşıyıcı bir işlev taşıdıkları söylenemez. Bu nedenle yanda birbirilerine, arkada ise destek bloklarına kenetlenmiş olan bu blokların bezeme unsuru oluşturacak şekilde kullanılmış taç blokları olduklarını söyleyebilmek mümkündür. Tapınak terasında ele geçmiş olan dış sırası blokları (Res. 12 a-b, 14 a) aynı yüksekliğe sahip fakat genişliği ile farklılık gösteren iki gruba ayrılabilir. Ancak yüksekliklerin aynı oluşu farklı yapıya ait olmadıklarını ve büyük olasılıkla farklı cephelere verilebileceklerine işaret etmektedir. Az sayıda paralel örnek bulunmakla birlikte her iki grupta da dış genişliği ve dış aralığı oranının 1:1 olması ile erken dönem karakteristiği gösteren dış sırası bloklarının tarihlendirilmesindeki en önemli veri taç blokla-

ıyla göstermiş olduğu eksen uyumudur (Res. 13). Thieme¹²⁷ tarafından tespit edilen bu uyum dış sırası bloklarının taç blokları ile aynı yapıya verilebilmesine imkân sağlamaktadır.

Yukarıda değerlendirilen mimari elemanlardan İon başlığının (Res. 10 a-e) daha küçük olan ölçüleri kutsal alanda ele geçen diğer mimari elemanlarla kesin olarak bağdaştırılmasını engellemektedir. Mevcut veriler ışığında başlığın işlevi ve ait olabileceği yapıyla ilgili bir tespit şimdilik mümkün olmamakla birlikte bir adak sütununa ya da kutsal alanda henüz tespit edilememiş bir başka yapıya ait olması muhtemel gözükmemektedir. Bununla birlikte Labraunda Zeus tapınağı Arkaik evresine ait mimari elemanların sayısı arttıkça yapının daha anlaşılır olacağı ve İon başlığının da yapıya ait olup olmadığı konusunun kesinleşeceği dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak hem kalıntılar hem de tarihsel veriler Arkaik Dönem sonlarında Labraunda kutsal alanında in antis planlı bir tapınak yapısı bulunduğu işaret etmektedir. Tapınak civarında tespit edilmiş olan mimari elemanların da hem birbirleriyle hem de in antis yapıyla göstermiş oldukları tarihsel ve ölçüsel uyum (Res. 14) Geç Arkaik Döneme tarihlenen Labraunda Zeus Tapınağına ait olduklarına işaret etmektedir.

Dr. Abdulkadir Baran
Muğla Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
48000 Kötekli-MUĞLA
kadirbaran@yahoo.com

¹²⁶ Hellström – Thieme 1982, 41-42, Fig. 13-14; Thieme 1993, 47 vd, Fig. 3-4, 7, Pl. 9, 3-5.

¹²⁷ Thieme 1993, 50, Fig. 7.

Resim Listesi

Resim 1. Labraunda kutsal alanı modeli (Hellström 1991, Fig. 2).

Resim 2. Labraunda kutsal alanı, plan (L. Karlsson).

Resim 3. Labraunda kutsal alanındaki Hekatomnidler öncesine tarihlenen kalıntılar (Westholm 1963, Fig. 64).

Resim 4. Labraunda Zeus Tapınağı, mevcut durum (Baran).

Resim 5. Labraunda Zeus Tapınağı temel kalıntısında kullanılan farklı bloklar (Hellström – Thieme 1982, Pl. 31).

Resim 6. Labraunda Zeus Tapınağı, in antis evresi, plan (Thieme 1993, Fig. 8).

Resim 7. Labraunda Zeus Tapınağı, M.Ö. 4. yy. evresi, plan (Hellström 1994, Fig. 1).

Resim 8 a-b. 36 yivli sütun tamburu (Baran).

Resim 9 a-b. Sütun boynu parçası (Labraunda kazı arşivi).

Resim 10 a-e. İon başlığı (Thieme 1993, Fig. 1-2'deki çizimler yeniden düzenlenmiştir).

Resim 11 1-h. Taç blokları 1-8 (a-c'deki çizimler Thieme 1993, Fig. 3-4, diğerleri Baran)

Resim 12 a-b. 1. ve 2. grup dış blokları üst ve alt yüzeyler (Baran).

Resim 13. Dış ve taç blokları eksen uyumu (Thieme 1993, Fig. 7).

Resim 14. Labraunda Arkaik Dönem mimari elemanları çizimlerinin ölçekli karşılaştırması (Baran).